

18, 19, 39; Іванцов І.О. Стародавній Київ. – К.: «Фенікс», 2003. – С. 74.

4. Эварницкий Д.И. К биографии малороссийского этнографа Н.В. Закревского (1805-1871) // Исторический вестник. – 1911. – Т. 124. – С. 121-136; Ковалинский В. Юбилей Николая Закревского // Купола. – 1905. – № 2. – С. 6-11; Федорова Л.Д. Закревський Микола Васильович // Енциклопедія історії України. Т. 3. – К., 2005. – С. 225-226.

5. Берлинский М. Краткое описание Киева. – СПб., 1820.

6. Берлинский М.Ф. История міста Києва. – Київ: «Наукова думка». – 1991. – 320 с. (АН УРСР, Археограф. коміс., Інститут археол., Ін-т історії. Підг. тексту до друку, вступ. ст., комент. М.Ю. Брайчевського).

7. Закревский Н. Описание Киева. – М., 1868. – Т. 2.

8. Закревский Н. Летопись и описание города Киева. – М., 1858. – Ч. 1, 2.

9. Закревский Н. Описание Киева. – М., 1868. – Т. 1, 2. (Репринт / К.: Київське товариство «Купола», 2005).

10. Закревский Н. Описание Киева. – М., 1868. – Т.1. – С. IV.

11. Вказ. праця. – С. 368, 379.

12. Закревский Н. Старосветский бандуриста. – М., 1861. – Кн. 1, 2, 3.

Погорельый В.Н. Н.В. Закревский – автор первой энциклопедии памятников истории Киева

В статье изложена жизненная и научная биография выдающегося украинского историка и этнографа Н.В. Закревского, который в 1868 г. издал книгу «Описание Киева», представляющую энциклопедию памятников истории Киева. Н.В. Закревский был не только учеником Киевской гимназии, в которой преподавал «первый историк и археолог Киева» М.Ф. Берлинский, но и его продолжателем научного исследования истории Киева. Н.В. Закревский занимался и собиранием украинских песен, дум, пословиц.

Ключевые слова: Н.В. Закревский, М.Ф. Берлинский, памятники истории, топография, Киевская Высшая гимназия, учитель, исследователь, книга, Киев, Москва, Санкт-Петербург.

Pohorilyi V.M. M.V. Zakrevskiy – the author of the first encyclopedia of Kyiv monuments of history

The article contains materials on lifelong and scientific biography of an outstanding Ukrainian historian and ethnographer M.V. Zakrevskiy who published his book «Description of Kyiv» in 1868. The book was an encyclopedia of Kyiv monuments of history. Not only M.V. Zakrevskiy was a student of the First Kyiv Gymnasium where «first Kyiv historian and archaeologist» M.F. Berlinskyi lectured, but also Berlinskyi's successor of the scientific research of Kyiv history. M.V. Zakrevskiy also worked on collecting Ukrainian songs, ballads, proverbs.

Key words: M.V. Zakrevskiy, M.F. Berlinskyi, monuments of history, topography, Kyiv Higher Gymnasium, teacher, researcher, book, Kyiv, Moscow, Saint-Petersburg.

07.03.2011 р.

УДК 94 (477.15) «1809/1889»

О.О. Тризуб

**ДО БІОГРАФІЇ ВОЛОДИМИРА
ТУМАНСЬКОГО (1809-1889)**

В статті досліджується біографія поміщика Чернігівської губернії, предводителя дворянства Глухівського повіту (1851-1866) В.І. Туманського.

Ключові слова: В.І. Туманський, Глухівський повіт, поміщик, повітовий предводитель дворянства.

Останнім часом помітно зростає інтерес дослідників до вивчення генеалогії дворянських родин. Значного поширення набуває, зокрема, так звана «нова сімейна історія», суть якої полягає у дослідженні політичної, соціальної та культурно-інтелектуальної історії крізь призму генеалогії певного роду. Помітну роль у вітчизняній історії відігравав рід Туманських, окремим представникам якого присвячені студії Г. Милорадовича, С. Брайловського, О. Журби, Т. Литвинової, О. Ільїна, Ю. Шемшученка. Мета даної розвідки – на основі нововиявлених у Державному архіві Чернігівської області матеріалів висвітлити біографію поміщика і громадського діяча, предводителя дворянства Глухівського повіту Володимира Івановича Туманського (1809-1889). Короткі відомості про нього наведені лише в «Малороссийском родословнике» В.М. Модзалевським [1, 69].

В. Туманський походив з родини відставного генерал-лейтенанта Івана Васильовича Туманського. Батько помер у відносно молодому віці 1812 року, залишивши дружину Надію з 5 дітьми: Семен (нар. 1 вересня 1798 р.) служив офіцером лейб-гвардії гусарського полку [1, 69]; Василь (1800-1860 рр.) – відомий поет і знайомий О.С. Пушкіна; Михайло (1802-1866 рр.) присвятив своє життя військовій службі, яку завершив у чині генерал-лейтенанта [1, 69]; Ольга вийшла заміж за поручика І.В. Сатіна [1, 69].

Наймолодший з синів І.В. Туманського Володимир народився 15 липня 1809 р. в с. Опанасівці Гадяцького повіту Полтавської губернії [1, 69]. Освіту отримав у Імператорському Царськосільському лицейі, після закінчення якого вступив на військову службу. У 1828 р. він – корнет (з 4 травня 1831 р. – поручик) гусарського принца Оранського полку, в складі якого брав участь у російсько-турецькій війні 1828-1829 рр., зокрема в битвах під Кульовчею, Силістрією та Шумлою. За хоробрість, виявлену під час битви під Шумлою 27 липня 1829 р. та під час наступу в ніч з 25 на 26 серпня, «где он отличил себя деятельностью и скорым выполнением приказаний, находясь всегда впереди под сильным неприятельским огнем», В. Туманський 1 лютого 1830 р. був нагороджений орденом святої Анни 3 ступеня з бантом [2, 775].

У 1830-1831 рр. він брав участь у придушенні польського повстання і за «мужество, оказанное в сражении против польских мятежников» 4 листопада 1831 р. був відзначений орденом святого Володимира 4 ступеня, а 14 листопада 1832 р. – золотою шаблею з написом «За хоробрість» [2, 775]. 30 листопада 1831 р. його призначено ад'ютантом командира 3 піхотної дивізії генерал-ад'ютанта Ф. Рідегера. У чині штаб-ротмістра В. Туманський у 1835 р. вийшов у відставку.

Для підтвердження свого дворянського походження він 5 жовтня 1838 р. подав до Чернігівського дворянського депутатського зібрання відповідне клопотання, навівши в ньому свій родовід, після розгляду якого була винесена постанова «сопричислить Владимира Туманского в число дворян Черниговской губернии и внести в 3 часть Дворянской родословной книги» [2, 776].

Вийшовши у відставку, В. Туманський повністю присвятив себе господарській діяльності. Передусім, він почав приводити до ладу родовий маєток у с. Чорториги Глухівського повіту, що за час відсутності його та братів був дещо занедбаний. З цією метою В. Туманський звернувся до Санкт-Петербурзького позичкового банку для отримання кредиту. До клопотання він додав опис свого маєтку, який становить для дослідників значний інтерес: «Описание имени помещика Глуховского уезда, штаб-ротмистра и кавалера Владимира Туманского, доставшееся ему по наследству от умерших родителей его, и по законному разделу между родными братьями, предполагаемого к залогоу в Санкт-Петербургский Заемный Банк для займа денег, учинено 1837 года сентября 15 дня.

Черниговской губернии, Глуховского уезда в с. Чорториги 274, местечке Воронеж 26, хуторах Крутишинском 31, Михайловском 12, итого 352 душ мужского пола по 8 ревизии крестьян.

При них в чрезполосном владении земли:

Пахотной 1365 десятин, 1345 квадратных саженой

Сенокосной 164 десятин, 222 квадратных саженой

Под дорогами и улицами 10 десятин, 824 квадратных саженой

Лесу <...> 376 десятин, 841 квадратных саженой

Лесу дровяного 783 десятин, 1609 квадратных саженой

Под усадьбами 93 десятин, 636 квадратных саженой

Итого 3533 десятин, 787 квадратных саженой

... (?) на хлебопашестве 160.

Засеяется ежегодно разного хлеба 900 чет. Промышленность крестьян состоит с хлебопашества и работы разной хозяйственной, деревянной посуды. Хлеб и другие хозяйственные изделия продаются в

ближайших городах на торгах и ярмарках. Господский дом сем с. Чорторигах, два винокуренных завода, паровые. 1-й – в Чорторигах на 50 пуд. ежедневного затора, 2-й в хуторе Крутишинском на 400 пуд, с которых получается в год дохода 15 тыс. рублей.

Водяная мельница в хут. Крутишинском по р. Есмань о 5 мукомольных колах и одним сукноваленным с рыбною (?) ловлею

2 ветряные мельницы в Чорторигах (?)

Кирпичный завод в с. Чорториги

Шинковых домов в ... (?)

Постоялый двор в ... (?)

Гуменный двор с разными постройками, с всего имения получается в год дохода за всеми расходами по последней ревизии от 20 до 22 тысяч рублей» [3, 6].

За достовірність цього опису крім самого В. Туманського поручились таємний радник В.В. Кочубей, глухівський поміщик і штаб-ротмістр А.М. Миклашевський, Чернігівський губернський предводитель дворянства О. Маркевич та Чернігівський цивільний губернатор М.І. Жуков [3, 6]. Проте, незважаючи на підтримку таких впливових осіб, у наданні кредиту йому було відмовлено [3, 5].

Крім того, В. Туманський намагався збільшити розміри своїх володінь за рахунок селянських наділів. З 1837 р. у Глухівському земському суді розглядалася справа «О присвоении штаб-ротмистром Владимиром Туманским земли принадлежавшей обществу казаков с. Дубович» [4, 114]. Козаки скаржилися на «прихвачение в апреле того года (1837 – *О.Т.*) к господскому лану и окопанию рвом и копцами разных жителей и казаков с. Дубовичи пахотной земли с зарослью разного леса до 20 десятин» [4, 13]. У ході слідства кожна із сторін наводила свої аргументи. Так, економія поміщика пояснила, що «земля издревле помещика Туманского по разделу с братьями его, а до этого владели его предки и по малолетству его и братьев его состояло имение в опекуновском совете» [4, 15]. І додала, що «на оной земле козаки раскопывали кустарники и тайно засеяли рожью, пользуясь тем, что земля далеко от с. Чорториги» [4, 13]. Козаки ж, у свою чергу, наполягали, що «Туманский захватил землю самовольно еще в 1835 г. и снял рожь посеянную селянами Дубович и когда подано было от казаков в попечительную контору прошение, то Туманский уплатил за ту рожь деньги» [4, 14]. Зрештою, заслухавши свідків, 8 травня 1842 р. Глухівський повітовий суд виніс рішення про відмову козакам у їхньому позові.

Намагаючись збільшити прибутковість своїх володінь, В. Туманський започаткував у своєму господарстві й промислове виробництво. У 40-х рр. XIX ст. в Чернігівській губернії з'явилися підприємства цукрової галузі, яка стала однією з домінуючих у поміщицьких господарствах. В. Туманський у 1850 р. заснував у слободі

Володимирській Глухівського повіту власний цукровий завод. Як і переважна більшість тогочасних дрібних заводів, він був «вогневим» і оснащеним 4 гідравлічними пресами з діаметром циліндрів 10 дюймів [5, 338]. Крім того, в с. Чорториги він мав ще й гуральню потужністю 15 121 відро спирту на рік. У 1860-1861 рр. у ній було викурено близько 20531 відра спирту [5, 306].

Наявність власного промислового виробництва підштовхнула В. Туманського для розширення ринку збуту продукції гуральництва. У 1849-1851 рр. він разом з купцем З. Аренштейном узяв у м. Білопілля Харківської губернії «чарочный откуп». Проте успішна спочатку справа згодом призвела до численних фінансових боргів. 24 березня 1850 р. В. Туманський звернувся до Чернігівського цивільного губернатора П.І. Гессе зі скаргою, в якій писав, що в 1843 р. довірив купцю З. Аренштейну 60 своїх селян у Глухівському повіті та 2185 руб. «для залога по откупам». А у 1849 р. він і сам став компаньйоном З. Аренштейна по «Белопольському чарочному 1849-1851 гг. откупе». Проте, внаслідок махінацій останнього була допущена недоїмка у розмірі 3700 руб. До того ж, він у лютому 1850 р. захопив усю виручку і зник у невідомому напрямку. Згодом, З. Аренштейн оголосив себе банкрутом і відмовився виплатити недоїмку [6, 8-9]. 16 лютого 1851 р. В. Туманський подав повторну скаргу, в якій повідомив, що передчасний збір акцизу з вина «и закрытие им по сему случаю в лучшие дни 30 и 31 декабря 1850 г. питейных заведений причинило ему убытков 4000 руб.» [7, 1]. Цей позов так і не був задоволений.

Для остаточного вирішення цієї справи В. Туманський звернувся в Сенат. Він повідомив, що «на Белопольском чарочном 1849-1851 гг. откупе во время содержания оною им Туманским и купцом З. Аренштейном, возникла недоимка, увеличившаяся потом будто бы от неправильных действий властей» [8, 3]. Загалом, розгляд справи тривав близько 25 років. І лише 20 жовтня 1873 р. Сенат виніс остаточне рішення: «прошение Туманского не подлежит удовлетворению» [8, 6].

Упродовж 1851-1866 рр. В. Туманський був Глухівським повітовим предводителем дворянства і, як зазначив Ю. Шемшученко, «притримувався демократичних поглядів, піклувався про розвиток освіти та охорони здоров'я та мав високий авторитет серед земляків» [9, 15]. На цій посаді він також брав активну участь у проведенні реформи 1861 р. Її підготовка в Чернігівській губернії була розпочата 10 лютого 1858 р. на з'їзді повітових предводителів дворянства, які в цілому підтримали ідею скасування кріпосного права. 22 липня 1858 р. був створений губернський «Комитет для составления положения об улучшении и устройстве быта помещечьих

крестьян» [10, 34], до складу якого від Глухівського повіту увійшли В. Туманський та О.М. Маркович. Діяльність губернських дворянських комітетів в період підготовки реформи 1861 р. становить безсумнівний інтерес, оскільки їх створення та початок роботи зробило процес ліквідації кріпосного права безповоротним. Чернігівський губернський комітет розпочав активну роботу 22 жовтня зі створення 2 комісій – редакційної й підготовчої. До складу останньої разом із В. Підвисоцьким, П. Васильчиковим та М. Скаржинським був обраний і В. Туманський [10, 41].

В. Туманський чудово розумів, що культурний поступ Російської імперії вимагає скасування кріпацтва. В одному з листів дочці Ользі він писав: «Я проехал по дорогам страны не европейской, а дикой; видел примеры тирании, самые негативные, и тупость потрясающую. Народ бедный, отживающий под бременем невыносимых налоговых платежей» [9, 14]. Тому під час засідання комітету 20 січня 1859 р. В. Туманський виніс на обговорення свої пропозиції щодо розмірів селянських наділів та суми їх викупу. Перш за все, він акцентував увагу на тому, чого бажають і чого очікують самі селяни, а це передусім – «уничтожения ненавистной «панщины» [11, 285]. Тому, беручи до уваги середню врожайність у повіті, а також те, що «город Глухов представляет собою один из значительных хлебных рынков», В. Туманський обмежувався ділянкою в 1,5 десятини на ревизьку душу чоловічої статі, «считая огородную землю под торговые произрастения втрое против пахотной земли, а сенокосную – болотную в половину, а луговую в уровень с пахотной» [11, 286]. У своїх розрахунках він виходив із наділу 150 десятин на 100 ревизьких душ, а це приблизно 30, 33, 35 дворів чи господарів. На його думку, «казенные повинности по 1 р. 85 коп. на ревизскую душу и полагая еще примерно 25 коп. с души на разные общественные расходы, придется всех денежных платежей 210 рублей, обратив же в деньги собраное зерно получится сумма 221 р. 25 коп.» [11, 286]. Тому саме такий розмір земельного наділу він вважав достатнім, щоб забезпечити селянина засобами для існування і виконання зобов'язань перед державою та поміщиком за користування землею. У випадку неможливості грошового розрахунку він пропонував відробіткову ренту. При визначенні її тривалості В. Туманський виходив із кількості днів, необхідних для обробки 1 десятини. Зокрема, «за каждую десятину земли, находящуюся в обработке, самая правильная повинность 34 пеших дня» [11, 288]. Таким чином, при наділі в 4,5 десятини відробіткова рента мала становити 102 дні на рік, «денежный оброк при теперешней неопределенности чистого дохода земли и ценности произведенный следует предоставить добровольным

соглашением» [11, 289]. А «улучшение быта крестьян – задача трудная и крайне мудреная... самое филантропическое законоположение не может улучшить быт бывших крестьян наших без их содействия, без их труда» [11, 288].

Варто зазначити, що внаслідок проведення реформи селяни Глухівського повіту отримали земельні наділи розміром 1,5 десятин на ревізку душу, а відробіткова рента становила 34, 5 дні з одного наділу [11, 291].

Для ефективного упровадження реформи та з метою нагляду і керівництва селянськими справами 16 березня 1861 р. було створене Губернське у селянських справах присутствіє та запроваджено інститут мирових посередників. В. Туманський був обраний головою мирового з'їзду Глухівського повіту [10, 53].

Незважаючи на те, що він обіймав громадські посади, В. Туманський не був публічною людиною. Це підтверджує й Ю. Шемшученко, зазначаючи, що «деревенская его жизнь была «затворнической и скучной». Свободное время он коротал за чтением и преферансом, периодически выезжая по служебным и семейным делам» [9, 14].

12 лютого 1885 р. В. Туманський подав скаргу в Чернігівське губернське правління на «Глуховского уездного исправника за медлительность в взыскании с крестьян бывших владений его 3919 руб. 20 коп. дополнительных платежей за усадьбную и земельную повинность» [12, 6].

Помер В. Туманський у травні 1889 р. у Чорторигах, де прожив майже усе життя. Він був двічі одружений – спочатку (за даними, які наводить Ю. Шемшученко) на чеській акторці, від шлюбу з якою мав доньку Маріанну [9, 15], а потім на дочці відомого декабриста Марії Олександрівні фон дер Брігген, з якою мав ще трьох дітей – Ольгу (1847 р.), Михайла (1849 р.) і Софію (1850 р.) [1, 75-76].

Посилання

1. Модзалевський В. Малоросійський родословник. – К., 1998. – Т. 5. – Вип. 2.
2. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф.133, оп. 1, спр. 278.
3. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 5073.
4. ДАЧО, ф. 137, оп. 1, спр. 12.
5. Домонтович М. Материалы для географии и статистики России. Черниговская губерния. – СПб, 1865.
6. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 12945
7. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 13003.
8. ДАЧО, ф. 127, оп. 219 а, спр. 122.
9. Шемшученко Ю. Наш друг Туманский. – К., 2000.
10. Дорошенко П. Я. Очерк крепостного права в Малороссии и крестьянской реформы в Черниговской губернии // Труды Черниговской архивной комиссии / Под ред. В.Л. Модзалевского. – Вып. 9 (Материалы по истории освобождения крестьян). – Чернигов, 1912.
11. Извлечения из журналов Черниговского дворянского губернского комитета об улучшении быта помещичьих крестьян // Труды Черниговской архивной комиссии / Под ред. В.Л. Модзалевского. – Вып. 9 (Материалы по истории

освобождения крестьян). – Чернигов, 1912.

12. ДАЧО, ф.127, оп. 60 а, спр. 89.

Тригуб А.А. К биографии Владимира Туманского (1809-1889)

В статье рассматривается биография помещика Черниговской губернии, предводителя дворянства Глуховского уезда (1851-1866) В.И. Туманского.

Ключевые слова: В.И. Туманский, Глуховский уезд, помещик, уездный предводитель дворянства.

Tryhub O.O. To Volodymyr Tumanskyi's biography (1809-1889)

In article the biography of Chernihiv province landowner and Hlukhiv county marshal of the nobility (1851-1866) V.I. Tumanskyi are stated.

Key words: V.I. Tumanskyi, Hlukhiv county, landowner, county marshal of the nobility.

28.03.2011 р.

УДК 738:658.118:069.7

Л.О. Гавриш

ПУБЛІКАЦІЇ ДОСЛІДНИКІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЗБУТ ГОНЧАРНИХ ВИРОБІВ

У статті на основі публікацій другої половини ХІХ століття зроблено спробу узагальнити матеріали про збут гончарних виробів в Чернігівській губернії в окреслений період.

Ключові слова: Чернігівська губернія, гончар, гончарство, збут, обмін, дослідження, земство.

У другій половині ХІХ ст. на території Чернігівської губернії діяло більше шістдесят гончарних осередків, близько двадцяти гончарних цехів [1, 352-356]. Таке поширення кустарного промислу можна пояснити наявністю на окресленій території багатих родовищ гончарної глини та значною на той час потребою населення в глиняному посуді, оскільки він у співвідношенні ціна-якість максимально відповідав запитам споживачів.

Основний масив публікацій про згадуваний кустарний промисел Чернігівщини припадає на період його найвищого розвитку та піднесення – другу половину ХІХ – початок ХХ ст. Вивчення тих з них, що містять інформацію про збут гончарних виробів у другій половині ХІХ ст., має важливе значення, оскільки допоможе дослідникам простежити економічні зміни в окремих гончарських господарствах та скласти цілісну картину розвитку гончарного промислу Чернігівської губернії в досліджуваний період.